

DE STRAF EN DE BELANGEN VAN HET SLACHTOFFER

Alexander Uss*

De methoden van sociale controle en van conflictoplossing tussen mensen worden in hoge mate door de karakteristieken van het maatschappelijk systeem bepaald. Het is daarom ook wetmatig dat de sociale orde in een als staat georganiseerde maatregel niet hoofdzakelijk met restitutie-, maar met strafmaatregelen wordt beschermd.

Restitutie als middel om de maatschappelijke stabiliteit te handhaven, past goed bij de sociale interactievormen waarbij de subjecten (individuen of groepen) *gelijke* of vergelijkbare mogelijkheden bezitten om hun belangen te verdedigen. Het slachtoffer moet in deze omstandigheden zijn eisen beperken tot een 'restitutieve straf' die qua inhoud en omvang de berokkende schade niet overtreft. Maakt het slachtoffer aanspraak op iets meer, dan riskeert het op de weerstand van de 'gestrafte' te stoten. De 'gestrafte' is echter gedwongen de 'gematigde' aanspraak op compensatie te respecteren omdat het slachtoffer reële kansen maakt om het 'zijne' te krijgen en daar een aanzienlijk dwangpotentieel voor te mobiliseren. Met andere woorden, een sanctie volgens het principe 'een vergoeding gelijk aan de schade' leidt tot een oplossing die de escalatie van het conflict kan voorkomen. Het is geen toeval dat precies de compensatiemaatregelen massaal werden gebruikt als conflictoplossingsmechanismen toen er in de samenleving nog geen sterk gecentraliseerd gezag aanwezig was. Toen behoorden immers de overtreder en het slachtoffer soms tot verschillende stamgroepen die met elkaars belangen rekening moesten houden.

Bij de overgang naar door de staat bepaalde vormen van sociale regulering veranderde de situatie radicaal. De schending van de belangrijkste maatschappelijke normen was niet langer een 'persoonlijke zaak' van concrete individuen. Ze wordt het voorwerp van het 'staatsbelang'. De delinquent en het slachtoffer worden nu subjecten die over *verschillende* dwangpotentiëlen beschikken, in hun relatie tot de staat vertegenwoordigd door de rechtsbeschermende organen. In het kader van dit grote onevenwicht tussen staat- en rechtssubjecten verloor de restitutie in hoge mate haar natuurlijke *raison d'être* als middel om de maatschappelijke orde te handhaven. De restitutie werd vervangen door zeer uiteenlopende middelen gericht op een doeltreffende intimidatie, met name opsluiting, heropvoeding of zelfs uitschakeling van de normovertreder. Deze benadering blijkt geldig voor zo ver de maatschappelijke stabiliteit zich niet op het evenwicht tussen de misdrijfpleger en het slachtoffer richt, maar op de heerschappij van één partij, namelijk de staat, die geen ernstig risico loopt op de weerstand vanwege de betrokken individuen te stoten.

* Associated Professor bij de Leerstoel Strafrecht en Criminologie aan de Universiteit van Krasnojarsk, Sovjet-Unie.

De prioriteit van de staat in de handhaving van de maatschappelijke orde betekent helemaal niet dat de compensatiemaatregelen niet meer kunnen worden toegepast bij de conflictoplossing. Er was nochtans echter een duidelijke trend in de zin dat deze maatregelen verdwenen.

In de landen waar *de belangen en de vrijheid van het individu* het meest worden gewaardeerd, zoals in de Verenigde Staten, in Canada en soortgelijke landen, is de zogenaamde 'verzoeningsstrategie' tegenover delinquenten erg verspreid. De stand van zaken in de landen met andere sociale systemen en tradities, in het bijzonder in de Sovjet-Unie, is wezenlijk anders. De sterke verstaatsing, ook van het individuele leven, heeft geleid tot een duidelijke prioriteit van de zogenaamde collectieve belangen op de persoonlijke. Het systeem van de sociale controle heeft daarom restitutiemaatregelen als een alternatief voor de straf in feite verworpen. Zelfs waar de wetgeving de mogelijkheid voorziet de strafrechtelijke aansprakelijkheid door een andere reactievorm ten opzichte van een misdrijf te vervangen (b.v. de rechtszaak ter behandeling voor te leggen aan een kameradenrechtbank of aan een commissie voor de zaken van minderjarigen) gaat het in hoofdzaak niet om het herstel van de 'vrede' tussen individuen, maar alleen om een mildere straf.

De sociale gevolgen van het staatsmonopolie in de reactie tegenover sociaal gevaarlijk gedrag (dit monopolie bepaalt ook de inhoud van de genomen maatregelen) zijn heel tegenstrijdig. Enerzijds zijn er de onbetwistbare voordelen die de rechterlijke regulering in zich draagt. Een kwalitatief hoger niveau van maatschappelijke stabiliteit kan worden verzekerd. De aanpak van de conflictoplossing kan uniform gebeuren. Eventuele slachtoffers worden van de noodzaak bevrijd hun belangen op eigen kracht te verdedigen d.w.z. zelf de functies van politiemans, rechter en vonnisuitvoerder vervullen.

Voor dit soort diensten die de staat aan de samenleving bewijst, moet anderzijds echter letterlijk en figuurlijk een prijs worden betaald. De staat hanteert zijn eigen methoden van regulering, en de 'klant' (een concreet burger) wiens belangen hij moet verdedigen, wordt door de staat gedeeltelijk vergeten. Soms noodgedwongen, maar soms ook met boos opzet, in het belang van een bepaalde bevoorrechte sociale klasse. Dit wordt op velerlei manieren duidelijk. Men berooft bijvoorbeeld een kwaadwillige alimentatieschuldige van zijn vrijheid om een algemeen preventie-effect te bereiken, zonder echter te beseffen dat de betrokken personen, namelijk de vrouw en het kind van deze veroordeelde, daar materieel niets bij winnen. Men wil geen gebruik maken van de staatsmacht om iemand die een auto gestolen en beschadigd heeft te stimuleren de berokkende schade zo snel mogelijk te vergoeden. De schender wordt daarentegen op zo'n manier gestraft dat het slachtoffer eerder wraak van de delinquent kan verwachten dan een gerechtvaardigde vergoeding. Men kan in naam van de hoogste rechtsbelangen en van de gerechtigheid de bestuurder van een voertuig achter de tralies zetten als hij een ongeval heeft veroorzaakt waarbij een familielid van hem is omgekomen. De strafwet blijft ongevoelig voor het feit dat zo'n oplossing de problemen van de betrokken personen alleen maar erger zal maken.

Al deze voorbeelden doen de vraag rijzen of de staat geen misbruik maakt van de bevoegdheden die hij van de burgers heeft gekregen. Gaat de staat niet te ver in het overnemen van de zorgen van de burgers door de verzekering of de garantie van sociale service en veiligheid? Wordt de burger niet al te zeer een slaaf van

het rechtsbeschermend systeem, wanneer de staat diens belangen niet alleen buiten hem, maar soms zelfs tegen hem in verdedigt?

Argumenten van pragmatische aard geven aanleiding tot twijfel. Het wordt de laatste tijd steeds duidelijker, zowel bij ons als in het buitenland, dat de hoop die de staat nog koestert om de delinquentie met behulp van intimidatie, heropvoeding en andere zgn. 'wetenschappelijke' methoden effectief te bestrijden, in vele opzichten een illusie is. Bovendien zijn de rechtsbeschermende organen bijna overal zo overbelast dat hervorming van het huidige strafrechtelijke systeem noodzakelijk lijkt. Een meer 'bescheiden' doelstelling kan hierbij worden nagestreefd, namelijk niet de 'uitroeijing van de delinquentie' noch de 'heropvoeding' van de delinquent, maar wel het nut van de interventie voor concrete personen. Dit proces kan worden omschreven als een *gedeeltelijke 'privatisering'* van de reactie van de staat op delinquent gedrag.

Het gaat er vooral om dat men ten opzichte van minder ernstige misdrijven afziet van strafvervolgning en aandacht schenkt aan de substantiële 'oplossing' van de problemen die uit een misdrijf voortvloeien. Men moet hierbij zodanige juridische constructies ontwikkelen dat een rechtvaardige oplossing van een crimineel conflict door de staat wordt gewaarborgd en dat tegelijkertijd met de belangen van de direct betrokkenen ernstig wordt rekening gehouden. Bij de ontwikkeling van dergelijke projecten kan uit de wetgeving en uit de praktijkervaring van andere landen worden geput, waarbij de strafrechtelijk-politieke strategie 'verzoening in de plaats van straf', steeds meer aandacht krijgt.

Met de afwijzing van het 'kazernecommunisme' en met het nieuwe inzicht in de grenzen van een eventuele 'autonomie' van het individu in de samenleving zal deze vraagstelling vermoedelijk binnenkort ook in ons land actueel worden. Eén van de belangrijkste problemen die daarbij zo aandachtig mogelijk moet worden bestudeerd, heeft te maken met het specifieke rechtsbewustzijn van de bevolking.

Een delinquent heeft de berokkende schade vergoed en werd daarom van bestraffing vrijgesteld. Zal dit het geloof van de mensen in de gerechtigheid niet ondermijnen? Het feit dat hij die het recht van een ander schendt maar oprecht berouw betoont en zich verontschuldigt bij het slachtoffer en bereid is zijn schuld in welke vorm dan ook goed te maken, roept de vraag op of het slachtoffer dit nodig heeft. Is het voor het slachtoffer soms niet beter dat de staat hem deze verontschuldigen 'bespaart' en de delinquent straft zoals de staat dit zelf nodig acht?

Bedenkingen van deze aard berusten op een vrij ernstige basis. De specifieke levensomstandigheden van de mensen in de huidige geïndustrialiseerde samenlevingen (met depersonalisatie van vele omgangsvormen, de anonieme levenswijze gepaard gaande met een hoge 'frequentie' aan sociale contacten), doen bepaalde socio-psychologische verschijnselen ontstaan, zoals de oriëntatie op de officiële bestuursinstellingen, een persoonlijke passiviteit bij de handhaving van de maatschappelijke orde, het gebrek aan bereidheid om op sociaal afwijkend gedrag actief te reageren en een hoge aanspraak op de bestraffing van misdadigers uit een 'vreemd' milieu. Voor ons land in zijn huidige ontwikkelingsfase kunnen daaraan nog andere karakteristieke trekken worden toegevoegd, namelijk de desorganisatie van de gevestigde sociale en politieke structuren, de daling van het levensniveau en de explosie van de misdadigheid. Heeft de 'verzoeningsstrategie' in deze omstandigheden een kans om in de samenleving ingeworteld te raken? Wat is de houding van de bevolking tegenover een dergelijke aanpak van de misdrijven?

Een antwoord op deze vragen kan tot op zekere hoogte worden gegeven vanuit de resultaten van een proefopiniepeiling die in de stad Krasnojarsk in 1989-1990 werd gehouden. De 780 ondervraagden waren slachtoffer geworden van de volgende misdrijven: verkeersdelicten, hooliganisme, het toebrengen van zware lichamelijke letsels, verkrachting en diefstal. De ondervraagden moesten zich onder meer uitspreken over de vraag in hoeverre ze verschillende problemen belangrijk vonden die in de loop van de strafrechtelijke reactie op misdrijven moesten worden opgelost en in hoeverre die problemen feitelijk werden opgelost in de loop van het gerechtelijk vooronderzoek waaraan de ondervraagden hadden deelgenomen.

Tabel 1. Beoordeling door de slachtoffers van de verschillende taken die de strafrechtelijke reactie op de misdrijven moet vervullen (in punten)

<i>Taken</i>	<i>Belang</i>	<i>Vervulling</i>
1. De intimidatie van de delinquent en van hen die zijn voorbeeld kunnen volgen	195	144
2. De heropvoeding van de delinquent	226	134
3. De handhaving van het gezag van de wet in de ogen van de bevolking	227	150
4. De vergoeding van de berokkende schade	228	202
5. De aanmoediging van de delinquent tot berouw en tot verontschuldiging bij het slachtoffer	203	207
6. Het herstel van normale relaties tussen de delinquent en het slachtoffer	145	188

Zoals uit deze gegevens blijkt, beoordelen de slachtoffers het belang van de verzoening vrij laag in vergelijking met andere taken die in de loop van het gerechtelijk vooronderzoek moeten worden vervuld. Dit is volkomen begrijpelijk. De meeste slachtoffers kenden de delinquent vroeger niet en hebben niet de behoefte om met hem in de toekomst in contact te treden.

De slachtoffers zijn niettemin gevoelig voor het feit dat de delinquent zich bij hen verontschuldigt, terwijl ze aan de vergoeding van de berokkende schade prioriteit verlenen. Wat betreft de 'klassieke' opdrachten van een strafrechtelijke reactie hechten ze praktisch even veel belang aan de handhaving van het gezag van de wet als aan de heropvoeding van de delinquent. Tegengesteld aan de zeer verspreide opvatting inzake de hoge strafaanspraken vatten de ondervraagden de intimidatie van de delinquent op als een veel minder belangrijke taak.

Het is interessant te vergelijken in hoeverre één of andere taak belangrijk wordt gevonden en in hoeverre deze feitelijk wordt vervuld, naar de mening van de ondervraagden. Het is daarbij normaal vast te stellen dat de resultaten m.b.t. de taakvervulling veel bescheidener zijn dan de verwachtingen. De enige uitzondering in dit opzicht betreft het herstel van de relaties tussen de delinquent en het slachtoffer, waarbij de indicator 'vervulling' hoger ligt dan de indicator 'belang'. Dezelfde tendens wordt bevestigd door de antwoorden op de andere vragen, in het bijzonder op de vragen die de houding van de slachtoffers ten opzichte van de delinquent onmiddellijk na het misdrijf en op het ogenblik van het onderzoek

duidelijk moeten maken. In het geheel domineert een negatieve houding (zoals 'haat', 'minachting', 'schrik' e.d.). Maar na het gerechtelijk vooronderzoek komen al gevoelens voor zoals 'onverschilligheid' of zelfs 'medeleven', 'medelijden' enz. Het gerechtelijk vooronderzoek draagt waarschijnlijk in zekere mate bij tot de kennismaking van de partijen met elkaar, wat op zich zelf hun relaties kan 'vermenselijken' en hun wederzijdse vijandigheid kan neutraliseren.

In ons onderzoek werd gepoogd de mening van de slachtoffers over het gebruik van restitutie- en verzoeningsmaatregelen als een alternatief voor de bestraffing duidelijk te maken. Daarvoor werden korte beschrijvingen van vier varianten van een eventuele reactie op de misdrijven in de enquête opgenomen. De eerste variant voorziet de mogelijkheid dat de schuldige strafrechtelijk niet aansprakelijk wordt gesteld en beide partijen zelf afspreken hoe de delinquent zijn schuld zal goedmaken (ofwel verontschuldigt hij zich, ofwel zal hij aan het slachtoffer een bepaalde geldsom uitbetalen of een andere dienst bewijzen, e.d.). De tweede variant veronderstelt dat dezelfde afspraak door tussenkomst van een vertegenwoordiger van een staats- of maatschappelijke organisatie wordt gemaakt. Bij de derde variant wordt de delinquent strafrechtelijk ter verantwoording geroepen. De straf zal worden gemilderd indien hij zich bij het slachtoffer verontschuldigt en de berokkende schade vergoedt. De vierde variant ten slotte voorziet een strafrechtelijke sanctie zonder ermee rekening te houden of een verzoening al dan niet werd bereikt en of de schade werd goedge maakt. De ondervraagden moesten van deze vier varianten deze kiezen die hen het meest geschikt leek.

De analyse van de resultanten heeft aangetoond dat de regeling van conflicten naar aanleiding van een delict buiten de strafrechtelijke tussenkomst om door een belangrijk deel van de slachtoffers positief wordt opgevat. Aan de eerste variant heeft 20% van de ondervraagden de voorkeur gegeven, aan de tweede 32%, aan de derde 26% en aan de vierde 22%. Daarbij worden aanzienlijke afwijkingen van de doorsneecijfers waargenomen in functie van het soort delict. Zo zijn bijvoorbeeld de slachtoffers van verkrachting hoofdzakelijk voor loutere bestraffing, waarbij velen van hen pleiten voor het gebruik van repressieve sancties zonder rekening te houden met het verdere gedrag van de delinquent. Een gelijkaardige tendens, alhoewel in mildere vorm, wordt aangetroffen in de uitspraken van de slachtoffers van zware fysieke agressie. Intussen pleit meer dan 70% van de slachtoffers van verkeersmisdrijven en bijna even zoveel van hen die werden beroofd, voor het gebruik van verzoenings- en compensatiemaatregelen.

Dit onderzoek leidt tot de conclusie dat de restitutiestrategie in de reactie op een bepaald deel van de misdrijven vandaag al op de noodzakelijke steun van de publieke opinie kan rekenen en in die zin een volledig aanvaardbaar alternatief kan worden voor de repressieve sancties, ook in de Sovjet-Unie.

(Uit het Russisch vertaald door Vladimir RONIN, bewerkt door Tony PETERS).